

УДК 1(091):167.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.59.21>

ДОСЛІДНА ФІЛОСОФІЯ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ ЯК СУЧАСНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Павло Соболевський

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Володимирська, 64/13, 01601, м. Київ, Україна*

Дослідна філософія повсякденної мови, розроблена Джоном Куком на основі методології Френка Еберсоля, є малодослідженим, але перспективним напрямом сучасної аналітичної філософії. У статті британських дослідників Д. Хардмана та Ф. Хатчінсона, опублікованій у 2022 році, розглядається цей метод у контексті реабілітації філософії повсякденної мови, що зазнала значного занепаду після свого розквіту в середині XX століття. Дж. Кук виокремлює три основні напрями: стандартний, метафізичний і дослідний, підкреслюючи, що лише останній має реальний науковий потенціал.

Стандартна філософія повсякденної мови передбачає критику філософських концепцій, що суперечать повсякденному мовленню. Вона зосереджується на демонстрації некоректності певних понять або термінів, які не відповідають звичному вжитку слів у реальному спілкуванні. Метафізична філософія повсякденної мови, навпаки, прагне інтегрувати традиційні філософські конструкції у межі звичайної мови, пропонуючи нові способи розуміння усталених термінів. Натомість дослідна філософія повсякденної мови пропонує альтернативний підхід – аналіз філософських проблем через детальне дослідження людських ситуацій, що передбачає емпіричний підхід, відкритість до різних контекстів і уникнення догматизму.

Особливість дослідної філософії повсякденної мови полягає у відмові від будь-яких попередніх теоретичних припущень та концентрації на безпосередньому аналізі конкретних ситуацій, у яких вживаються мовні вирази. Такий підхід дає змогу виявляти неочевидні аспекти значення слів та понять, що, у свою чергу, може змінювати традиційні філософські уявлення. Попри маргіналізацію філософії повсякденної мови, яка довгий час перебувала у тіні альтернативних філософських проєктів дослідження, зазначені роботи свідчать про повернення інтересу до цієї методології філософського дослідження.

Ключові слова: філософія повсякденної мови, дослідна філософія повсякденної мови, аналітична філософія, англо-американська філософія XX ст.

Вступ. Пара британських дослідників Д.Хардман (Doug Hardman) та Ф.Хатчінсон (Phil Hutchinson), які представляють університети Борнмута та Манчестера відповідно, у 2022 році опублікували статтю «Дослідна філософія повсякденної мови» (Investigative Ordinary Language Philosophy). Ця робота є важливим прикладом сучасних наукових розвідок, які складають корпус проєкту з реабілітації філософії повсякденної мови, яка довгий час залишалася поза увагою як філософів, так і істориків філософії. Хоча сам проєкт реабілітації є багаторівневим та складається з багатьох напрямів аргументації в підтримку одного з провідних напрямів філософування, що активно розвивався у другій половині XX ст. в університетах Великої Британії, зокрема в Оксфордському університеті, дослідна філософія повсякденної мови ґрунтується на роботах Дж.Кука та філософському методі Ф.Еберсоля. Д.Хардман та Ф.Хатчінсон в анотації до своєї статті зазначали: «У цій статті ми пояснюємо метод дослідницької філософії повсякденної мови. Термін був введений Джоном Куком для опису унікального філософського підходу Френка Еберсоля» [6, р. 453].

У дослідженнях Дж.Кука виокремлюються три різновиди філософії повсякденної мови: стандартну, метафізичну та дослідницьку. В роботі «Л.Вітгенштайн, емпіризм та мова» (Wittgenstein, empiricism, and language), що вийшла друком у видавництві Оксфордського університету у 2000 році, Дж.Кук зазначав: «Що мають на увазі філософи, коли говорять такі речі про Л.Вітгенштайна? Стало звичним говорити про філософію повсякденної мови так, ніби цю школу філософування легко ідентифікувати, але це свідчить про нездатність помітити фундаментальні відмінності між філософами, об'єднаними під цією назвою, деякі з яких мають, а інші не мають спорідненості [з працями] Дж.Мура. Насправді існують три дуже різні підходи до філософських проблем, які можна розглядати як філософію повсякденної мови. Ці три філософські методи можна назвати «стандартним», «метафізичним» і «дослідним» [1, р.106].

Стандартну філософію повсякденної мови спрямовано на порушення питань, метафізичну – на необгрунтовану інтеграцію повсякденної мови в упереджені філософські теорії, що залишає дослідну філософію повсякденної мови актуальним напрямом дослідження. Незважаючи на те, що філософія повсякденної мови загалом розглядається як маргінальний напрям, її дослідний вид залишається майже непоміченим. Серед його представників Дж.Кук згадує лише одного визначного теоретика – Ф.Еберсола, а також декілька менш відомих послідовників. Д.Леві, один із них, розвиваючи ідеї Дж.Кука, зазначає, що діяльність Ф.Еберсола орієнтована не стільки на повсякденну мову, скільки на людські ситуації.

У 2004 році Д.Леві опублікував статтю «Філософське полювання за скарбами Еберсола» у одному з найбільш престижних журналів «Філософія», що виходить друком у видавництві Кембріджського університету. Філософ зокрема зазначає: «Хоча в творах Ф.Еберсола багато скарбів, їх нелегко розкопати. Деякі з його робіт були опубліковані у видатних журналах, але більшості з них вперше з'явилися в збірниках його есеїв, видавці яких не були такими видатними. І за чверть століття, відколи вони були опубліковані, мало що сталося для того, щоб зробити його працю більш відомою. Тепер, коли його книги перевидано¹, з'являється можливість зробити його досягнення більш відомими, пояснюючи, що є відмінним у його роботі, і чому є багато важливого в тому, що він має сказати, і як він це говорить» [7, р. 299].

Актуальність дослідження. Спираючись на інтерпретацію Д.Леві, у даному дослідженні висувається припущення, що дослідна філософія повсякденної мови є недостатньо вивченою, але вона є цінним філософським методом, заснованим на повсякденному досвіді та актуальних проблемах. Аналізуються основні характеристики підходу Ф.Еберсола, що отримав підтримку з боку Дж.Кука, і визначається його приналежність до дослідної філософії повсякденної мови. Уточнено можливість застосування дослідної філософії повсякденної мови з класичними та сучасними прикладами.

Виклад основного матеріалу. Розвиваючи своє оригінальне трактування Л.Вітгенштайна, представлене у працях «Вітгенштайнова метафізика» (Wittgenstein's Metaphysics) та «Вітгенштайн, емпіризм та мова» (Wittgenstein, Empiricism, and Language), Дж.Куком було висунуто тезу про те, що Л.Вітгенштайн, передусім, виступав як радикальний емпірик. Зокрема філософ зазначив: «Вітгенштейн був по суті емпіриком, і різниця між його ранніми поглядами (викладеними в «Трактаті») і пізнішими поглядами (викладеними у «Філософських дослідженнях») полягає головним чином у тому факті, що після 1930 року він замінив свою ранню версію редукціонізму більш витонченою версією. Тож він закінчив там, де почав, як емпірик, озброєний теорією значення» [2, р. 1].

Однак ця інтерпретація не набула загального визнання. Разом із тим, у процесі критичного аналізу, спрямованого на виявлення помилкових тлумачень Л.Вітгенштайна,

Дж.Куком було застосовано три методи філософії повсякденної мови: стандартний, метафізичний і дослідний.

Стандартна філософія повсякденної мови розглядається як метод, який Дж.Кук пов'язує з «критикою Малькома парадоксу Дж.Мура». Відповідно до його визначення, стандартна філософія повсякденної мови ґрунтується на припущенні, що філософські твердження, які суперечать повсякденній мові, є хибними. Таким чином, будь-яка філософська позиція, що сприймається як така, що порушує норми повсякденного мовлення, може бути відхилена без необхідності подальшої аргументації.

У практичному застосуванні стандартна філософія повсякденної мови зводиться до оцінки того, чи звучить висловлене філософом твердження «дивно» або чи має воно «відтінок хибності» у порівнянні зі звичайним мовним вжитком. Наприклад, твердження про неможливість фізичного контакту з каменем або про неможливість у певних обставинах знати, що інша людина має певні думки чи почуття, вважаються підозрілими навіть за відсутності чітких аргументів проти них.

Д.Хардман та Ф.Хатчінсон уточнюють: «Дж.Куком запропонована критика стандартної філософії повсякденної мови, яка полягає в тому, що відкидання філософських тверджень лише на підставі їхньої невідповідності повсякденній мові не враховує питання істинності самих поглядів, представлених у цій мові. Унаслідок цього стандартна філософія повсякденної мови оцінюється як методологічно неспроможний підхід до філософського дослідження» [6, р. 455].

Метафізична філософія повсякденної мови розглядається як найстаріший із трьох різновидів, визначених Дж.Куком. При аналізі метафізичної філософії повсякденної мови акцентується увага на тому, що філософи часто визнавали суперечність своїх теорій із тим, як люди використовують мову у повсякденному спілкуванні. Якщо в межах стандартної філософії повсякденної мови такий конфлікт розглядається як свідчення помилковості філософського підходу, то метафізична філософія повсякденної мови застосовує іншу стратегію. При зіткненні філософської теорії з повсякденним мовленням передбачається, що, хоча теорія й суперечить буквальному значенню слів, вона не вступає в конфлікт із їхнім «істинним значенням», визначеним практичним вжитком.

На цій підставі Дж.Куком виокремлюються два ключові елементи метафізичної філософії повсякденної мови: (і) узгодження філософських теорій із повсякденним мовленням навіть за наявності очевидних суперечностей; (ii) припущення, що конфлікт між теорією та мовою зумовлений неправильним тлумаченням мовних форм. «Наприклад, коли теорія причинно-наслідкових зв'язків Берклі суперечить загальноприйнятому опису причинності, зокрема твердженням про те, що вогонь зігріває руки або хвилі роблять ноги мокрими, аргументація будується на припущенні, що люди звикли використовувати певні мовні конструкції, попри їхню буквальну хибність» [6, р. 455].

Стандартна та метафізична філософія повсякденної мови піддаються критиці, оскільки, за твердженням Дж.Кука, ця методологія може бути використана для обґрунтування будь-якої філософської позиції. Застосовуючи метафізичну філософію повсякденної мови, філософи часто починають із задалегідь сформованої теорії, а при виявленні суперечностей із повсякденною мовою пояснюють їх особливостями самої мови, яку вважають оманливою. Як наслідок, розбіжності ніколи не можуть бути остаточно вирішені, оскільки мовні аспекти починають розглядатися лише на пізньому етапі аргументації.

Дж.Куком висловлюється думка, що критика стандартної і метафізичної філософії повсякденної мови сприяла формуванню сучасного скептичного ставлення до філософії повсякденної мови. Хоча питання про її цінність залишається предметом тривалих

дискусій, це виходить за межі даного дослідження. Подальший аналіз зосереджується на третьому підході – дослідній філософії повсякденної мови, яка, на думку Дж.Кука, позбавлена недоліків стандартної та метафізичної методології.

Відповідно до тверджень Дж.Кука, дослідна філософія повсякденної мови може бути єдиним філософським методом, здатним дати «життєздатні результати» [2, р.150]. Висловлюється також припущення, що її тривала маргіналізація зумовлена відсутністю чіткого розмежування між різними підходами у межах філософії повсякденної мови.

Попри те, що ці твердження є доволі амбітними, їх оцінка не є предметом даного дослідження. Водночас не викликає сумнівів той факт, що метод дослідної філософії повсякденної мови застосовувався вкрай рідко. Фактично, цей підхід є відображенням унікальної методології Ф. Еберсоля.

Сам Ф.Еберсол ніколи не використовував термін дослідна філософія повсякденної мови для характеристики власного філософського методу. Однак він визнавав його унікальність, що відображено в методологічному постскрипті до двох томів його есе з філософії мови. У цьому тексті зазначається, що подібний підхід до філософії є безпрецедентним, оскільки відсутні праці інших філософів, із якими можна було б здійснити змістовне порівняння. Ф.Еберсол зокрема зазначив: «Важко сказати про це, не здаючись претензійним. Але мені здається, що такий підхід до філософії безпрецедентний. Я не можу згадати працю жодного відомого філософа, з якою я міг би зробити корисні порівняння та контрасти. Я можу вас запевнити, що мої есе не схожі на роботу звичайного чи звичайного філософа «звичайної» мови» [5, р. 326].

Основні характеристики підходу, який Дж.Кук визначає як дослідну філософію повсякденної мови, можуть бути представлені чотирма ключовими принципами:

- (i) дослідження ініціюється питаннями, що виникають природним чином у процесі мислення;
- (ii) проблематика повинна мати персоналізований характер;
- (iii) аналіз здійснюється через побудову та розгляд детальних і переконливих прикладів;
- (iv) необхідно уникати поблажливості та полемічного характеру дослідження [6, р. 457].

Відмінність цих характеристик від тих, що властиві стандартній і метафізичній філософії повсякденної мови, є очевидною. На відміну від критичного характеру стандартної або оборонної позиції метафізичної філософії повсякденної мови, підхід дослідної філософії повсякденної мови має конструктивний характер. Дослідження не розпочинається з аналізу позицій інших філософів з метою їхньої критики або демонстрації суперечності зі повсякденною мовою. Також не передбачається формулювання заздалегідь визначеної філософської системи, яку необхідно зберегти. Натомість дослідження розпочинається з усвідомлення конкретної проблеми, яку належить вивчити з відкритою позицією. Ф.Моседале (Fred Mosedale) у роботі «Слова», що вийшла друком в журналі «Філософські есе» у 2000 році запропонував застосовувати методологію дослідної філософії повсякденної мови для аналізу слів за аналогією з підприємцем, який сам має користуватися своїм товаром. Зокрема Ф.Моседале зазначав: «Я роблю це тому, що мені цікаво, чи може одна з її власних головних проблем, слова, витримати випробування – чи може дослідницька філософія повсякденної мови бути провалом?» [9, р. 28]

Наприклад, у розгляді проблеми відчуття болю Ф.Еберсол не розпочинає аналіз із критики існуючих концепцій, а натомість пропонує таку можливу лінію міркування: якщо біль відчувається, то має існувати щось, що відчувається. Таким чином,

біль сприймається як об'єкт переживання. Це може пояснювати, чому біль часто розглядається як сутність або окремий феномен. Така інтерпретація ґрунтується на певному уявленні про почуття: вони мисляться як ментальні феномени, які опосередковуються тілесним досвідом.

Ф.Еберсол пояснював це таким чином: «Ми можемо подумати щось подібне. Якщо я відчуваю біль, то є що відчувати. Біль є те, що потрібно відчувати. Тож, можливо, одна з причин, чому ми думаємо про біль як про сутності, об'єкти чи істоти, полягає в тому, що ми думаємо, що вони належать до речей, які ми відчуваємо. Те, що ми відчуваємо, є речами. Ми думаємо так, тому що маємо певну картину почуттів. Ми думаємо про почуття як про ментальне досягнення через тіло» [3, р. 125].

У межах підходу, спрямованого на дослідження питань, що виникають природним чином у процесі мислення, основним завданням є якнайшвидше виокремлення проблеми для філософського аналізу, незалежно від історичного контексту чи доктринальних рамок, що склалися у філософії. Особливу роль у цьому процесі відіграє її персоналізація, що передбачає використання власних мовних засобів замість усталеної філософської термінології. Водночас такий підхід не заперечує можливості аналізу зв'язку між предметом дослідження та існуючими концепціями, але передбачає, що вони не повинні визначати або формувати хід дослідження.

Основним методологічним інструментом такого підходу є побудова та аналіз конкретних прикладів, які являють собою фрагменти оповідей, що містять сцени або ситуації, в яких певне висловлювання чи думка виглядають природними та обґрунтованими.

Підхід, розроблений Ф.Еберсом, розглядається як один із варіантів філософії повсякденної мови, оскільки необхідні для аналізу приклади ґрунтуються на звичних життєвих ситуаціях, знайомих людям подіях, діях і проблемах. Водночас Ф.Мозедейл визначає цей аспект як «контекст мовлення» [9, р. 39], тоді як Д. Леві припускає, що орієнтація Ф.Еберсола на приклади віддаляє його від традиційного розуміння філософії повсякденної мови більше, ніж передбачає концепція мовного контексту. Філософ зокрема зазначає: «Підхід [Еберсола] вимагає, щоб він побудував достатньо докладні приклади, щоб було зрозуміло, яка різниця між тим, що відбувається, коли ми щось робимо, і тим, що ми робимо, тому в цьому сенсі він вірний не звичайній мові, а фактам про людські ситуації, як це видно з того, що люди говорять і мають на увазі в цих ситуаціях» [7, р. 311].

Як зазначає Д.Леві, застосування цього підходу вимагає створення детальних прикладів, що дають змогу розрізнити процес виконання дії та саму дію як таку. У зв'язку з цим акцент робиться не стільки на повсякденній мові, скільки на фактах про людські ситуації, які виявляються через висловлювання та їхній контекст. Таким чином, підхід Ф.Еберсола не залишає місця для полемічності чи захисних стратегій, характерних для стандартної і метафізичної філософії повсякденної мови. Натомість дослідна філософія повсякденної мови розглядається як відкритий метод, який за своєю інтенцією, якщо не за практичним застосуванням, ближчий до досліджень лінгвістичної практики, ніж до традиційної філософії повсякденної мови.

Сам Ф.Еберсол підкреслює, що його підхід спрямований на усунення типового філософського прагнення послідовно розглядати позиції попередників, спростовувати їх і зрештою проголошувати власну інтерпретацію єдино правильною.

Ф.Еберсол стверджує, що не бажав створювати враження, ніби у нього є чітко визначений список правил, яких він дотримується чи прагне дотримуватися. Однак навіть незважаючи на свою обережність щодо правил, Ф.Еберсол визнає, що те, що він описує як

«більш-менш-правила» або «певного роду посібники», частково відповідає за успіх його філософських досліджень. Таким чином, на основі таких загальних орієнтирів Ф.Еберсола можна окреслити метод дослідної філософії повсякденної мови, розклавши його на чотири етапи:

(i) Визначити питання, яке буде інформувати процес дослідження.

(ii) Побудувати детальні й переконливі приклади повсякденних ситуацій, у яких може виникнути досліджувана проблема.

(iii) Прокоментувати приклади з огляду на досліджуване питання, інші приклади, що обговорюються, та існуючі філософські твердження.

(iv) З'єднати приклади та коментарі в логічно структуровану розповідь [6, р. 460].

Метою цього процесу є не тільки створення прикладів як засобу, а й розвиток розуміння досліджуваного питання. Розробка, уточнення, зважування, перегляд, відкидання та розвиток прикладів є частиною методу і аргументації.

Висновок. Дослідна філософія повсякденної мови є відносно маловивченим, але перспективним напрямом, що базується на ідеях Френка Еберсола та Джона Кука. У своїй статті Д.Хардман і Ф.Хатчінсон аналізують цей метод, який відрізняється від стандартного та метафізичного підходів у філософії повсякденної мови. Стандартний метод полягає в критиці тверджень, що суперечать буденній мові, тоді як метафізичний намагається узгодити теоретичні концепції з мовним вжитком. Обидва підходи мають недоліки, які, за твердженням Дж.Кука, зумовили загальну скептичність щодо філософії повсякденної мови. Натомість дослідний метод ґрунтується на персоналізованому аналізі мовних ситуацій, прагненні до точності та створенні переконливих прикладів без полемічної спрямованості. Ф.Еберсоль, хоча й не використовував цей термін, підкреслював унікальність свого підходу, що не має аналогів у філософській традиції. Дослідна філософія повсякденної мови відкриває можливості для альтернативного аналізу проблем, оскільки виходить із реальних мовних практик, а не з наперед заданих теоретичних конструкцій.

Список використаної літератури

1. Cook, J. W. Wittgenstein, Empiricism, and Language. Oxford University Press. 1999. P. 290.
2. Cook, J. W. Wittgenstein's Metaphysics. New York, NY, USA: Cambridge University Press. 1994. P. 345.
3. Ebersole, F. Feeling eggs and pains. In Things We Know: Fifteen Essays on Problems of Knowledge. 2001. 2nd ed. Pp. 125–149.
4. Ebersole, F. Postscript. In Language and perception. 2002. 2nd ed. Pp. 324–331.
5. Ebersole, F. Meaning and use. In Meaning and Saying: Essays in the Philosophy of Language. 2002. 2nd ed. Pp. 1–100.
6. Hardman D. Hutchinson P. Investigative Ordinary Language Philosophy. Philosophical Investigations. 2022. №45 (4). Pp. 454–470.
7. Levi, D. S. Ebersole's Philosophical Treasure Hunt. Philosophy. 2004. №79 (2). Pp. 299–318.
8. Malcolm, N. Philosophy for Philosophers. The Philosophical Review. 1951. №60 (3). P. 329.
9. Mosedale F. On Words. Essays in Philosophy. 2000. №1(2). Pp. 28–40.
10. Mosedale F. Wittgenstein and Ebersole. Philosophical Investigations. 2010. №33 (2). Pp. 126–141.

INVESTIGATIVE ORDINARY LANGUAGE PHILOSOPHY AS A MODERN DEVELOPMENT OF LINGUISTIC PHILOSOPHY

Pavlo Sobolievskyi

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of History of Philosophy
Volodymyrska str., 64/13, 01601, Kyiv, Ukraine*

The Investigative Ordinary Language Philosophy, developed by John Cooke based on Frank Ebersol's methodology, represents a niche yet promising field within modern analytical philosophy. A 2022 study by British researchers D. Hardman and F. Hutchinson examines this approach in the broader context of revitalizing the Ordinary Language Philosophy, which has experienced a significant decline since its peak in the mid-20th century. Cooke identifies three key strands within this domain: standard, metaphysical, and investigative, asserting that only the latter holds substantial academic and practical potential.

The standard approach to the Ordinary Language Philosophy critiques philosophical concepts that diverge from common speech patterns, highlighting inconsistencies between theoretical constructs and real-world language usage. In contrast, the metaphysical approach seeks to reconcile traditional philosophical frameworks with ordinary language, offering reinterpretations of established terms. The investigative approach, however, takes a fundamentally different route – analyzing philosophical issues through in-depth examination of real-life human interactions. This method emphasizes an empirical perspective, adaptability to diverse contexts, and a commitment to avoiding rigid theoretical dogmas.

A defining characteristic of the investigative ordinary language philosophy is its rejection of preconceived theoretical assumptions in favor of direct, situation-based linguistic analysis. This approach uncovers subtle, often overlooked dimensions of meaning in words and concepts, potentially challenging established philosophical paradigms. While this field has long been overshadowed by alternative philosophical movements, recent researches suggests a renewed academic interest in its methodologies, highlighting its relevance for contemporary philosophical and interdisciplinary research.

Key words: Ordinary Language Philosophy, Investigative Ordinary Language Philosophy, analytical philosophy, 20th-century Anglo-American philosophy.